

процента с посторонних, по Банку обращающихся капиталов: Высочайше утвержденный доклад Сената, 31 декабря 1781 г. // ПСЗ. – Собр. 1. – Т. 21. – № 15310. – С. 366.

10. Гуржій О. І. Деякі проблеми становлення купецького стану в Україні / О. І. Гуржій. – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – 80 с.

11. Об учреждении Государственного Банка : Именной, данный Сенату, 25 мая 1762 г. // ПСЗ. – Собр. 1. – Т. 15. – № 11550. – С. 1021.

12. О учреждении в Санктпетербурге и Москве Государственных Банков для вымена ассигнаций : Манифест, 29 декабря 1768 г. // ПСЗ. – Собр. 1. – Т. 18. – № 13219. – С. 787.

13. О мерах к уменьшению Государственных долгов; о прекращении выпуска в оборот новых сумм ассигнациями, и о возвышении некоторых податей и пошлин : Манифест, 2 февраля 1810 г. // ПСЗ. – Собр. 1. – Т. 31. – № 24116. – С. 55.

14. О приведении в действие статей Экспедиции, учрежденной для приема и ревизии ассигнаций : Именной, данный сенатору Графу Шувалову, 25 декабря 1786 г. // ПСЗ. – Собр. 1. – Т. 22. – № 16480. – С. 765.

15. О присоединении страховой Конторы и Конторы о закупке металлов к Конторе Эсконтной по товарам : высочайше утвержденный доклад Главного Директора Государственного Ассигнационного банка, 14 января 1800 г. // ПСЗ. – Собр. 1. – Т. 26. – № 19246. – С. 12.

16. Дополнительное постановление – об устройстве гильдий и о торговле прочих состояний : 14 ноября 1824 г. // ПСЗ. – Собр. 1. – Т. 39. – № 30115. – С. 592.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Демешко Юрій Олександрович – аспірант кафедри суспільних наук та документознавства Кіровоградського національного технічного університету.

Наукові інтереси: діяльність купецького стану в органах управління Новоросійським краєм у дореформений період.

УДК 930.1:502.1(470)“1800/1917”

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРИРОДНИЧИХ ТОВАРИСТВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. У ВИСВІТЛЕННІ РАДЯНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ

Інна ДЕМУЗ (Переяслав-Хмельницький)

У статті проаналізовано віднайдені автором публікації радянського періоду, що висвітлюють діяльність природничих товариств Російської імперії ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: наукові товариства природознавців, протоколи та звіти товариств, розвиток природознавства, ботаніка, зоологія, ембріологія, ентомологія, палеонтологія, антропологія, систематика, фізіологія рослин і тварин, періодичні видання, радянська історіографія.

В статье проанализированы обнаруженные автором публикации советского периода, которые освещают деятельность природоведческих обществ Российской империи ХІХ – начала ХХ вв.

Ключевые слова: научные общества естествоиспытателей, протоколы и отчёты обществ, развитие естествознания, ботаника, зоология, эмбриология, энтомология, палеонтология, антропология, систематика, физиология растений и животных, периодические издания, советская историография.

In the article the author analyzes founded by herself publications of the soviet period, that highlight the activity of natural societies of the Russian Empire of the ХІХth – early ХХth centuries.

Keywords: scientific natural societies, protocols and reports of societies, development of natural science, botany, zoology, embryology, entomology, paleontology, anthropology, taxonomy and physiology of plants and animals, periodicals, Soviet historiography.

Із середини ХІХ ст. у Російській імперії почали масово виникати нові форми організації науки та просвітницької діяльності – наукові товариства, у тому числі й природничого спрямування, що було зумовлено інтенсивним розвитком галузі, появою цілої плеяди фахівців, а також реалізацією нових відкриттів і винаходів. Дані об'єднання науковців та інтелігенції здійснили суттєвий вплив на наукове й культурне життя країни, сприяли зародженню й еволюції різних галузей природознавства, поширенню природничих знань серед населення. Детальне вивчення діяльності природничих товариств є актуальним напрямом сучасних досліджень. Безумовно, актуальним є й історіографічний зріз цієї проблеми, який дає змогу переосмислити й оцінити науковий спадок конкретної історичної епохи (у цьому разі – радянської) з метою формування нових дослідницьких завдань для сучасних істориків науки, а також заповнення не розроблених повною мірою, тому перспективних, ніш з історії наукових товариств кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Метою публікації є аналіз віднайдених автором праць радянських дослідників, які вивчали історію природничих наукових товариств Російської імперії ХІХ – початку ХХ ст. Для уточнення мети статті й окремих понять, використаних у ній, уважаємо за потрібне зупинитися на тлумаченні самого терміна “природничі товариства”. Як відомо, природничі науки – це галузі науки, що вивчають явища навколишнього світу в живій і неживій природі. Згідно із сучасною класифікацією, до природничих наук належать біологія, хімія, фізика, астрономія, науки про землю (географія, геофізика, геологія), медицина. За іншою класифікацією, сюди належать фізико-технічні та математичні (математика, інформатика, механіка, фізика й астрономія), хімічні та біологічні (хімія і біологія), науки про землю (геологія, географія, геофізика), аграрні (грунтознавство, рослинництво, зоотехнія, ветеринарна медицина), медичні науки (відповідно, з великою кількістю нових відгалужень, які виникають у межах даних напрямів науки). Однак у цій статті ми обмежилися природничими товариствами, які займалися розробкою саме питань біології, позаяк обсяг публікації не дає змогу повною мірою розглянути радянську історіографічну спадщину про всі наукові товариства, діяльність яких стосувалася природничих аспектів. Окрім того, в окремих публікаціях нами приділялася увага товариствам, які розробляли питання географії, геології, мінералогії, хімії, фізики, математики, астрономії, медицини тощо. Не менш важливим моментом залишається той факт, що наукові товариства Російської імперії у ХІХ – на початку ХХ ст. ще не диференціювалися відповідно до напрямів науки, а створювалися в основному універсальні об’єднання природознавців, члени яких досліджували природничі проблеми в цілому.

Так, серед природничих товариств України кінця ХІХ – початку ХХ ст. радянськими вченими вивчалася історія Київського та Новоросійського товариств природознавців. Зокрема, український радянський ботанік-систематик, дендролог, доктор біологічних наук, науковий співробітник відділу систематики квіткових рослин Інституту ботаніки АН УРСР А.І. Барбарич на шпальтах періодичних видань опублікував невеликі за обсягом розвідки, присвячені сторічному ювілею наукових осередків [1; 2]. Автор означив головні завдання товариства природознавців у м. Києві: всебічне природниче дослідження місцевого краю, видання “Записок Київського товариства природознавців” для публікації протоколів засідань товариства та наукових праць, організація публічних читань із природничих наук і математики, допомога населенню у вирішенні практичних сільськогосподарських питань. Ним проаналізовано склад товариства, його видавнича та екскурсійна діяльність, внесок окремих членів товариства в дослідження флори регіону (А.С. Рогович, І.Ф. Шмальгаузен, В.І. Липський та ін.). А.І. Барбарич відзначив виняткову роль Київського товариства природознавців у процесі створення Російського ботанічного товариства (1916 р.), а також Українського ботанічного товариства (1921 р.), попередником якого дослідник назвав саме об’єднання київських природознавців [1, с. 589]. А.І. Барбарич високо оцінив і діяльність Новоросійського товариств природознавців, яке проводило дослідження не лише в ботанічному, а й зоологічному та геологічному планах [2]. Окрім того, автор навів цінний список праць із флори та систематики рослин, опублікованих у “Записках” і “Протоколах” Київського та Новоросійського товариств природознавців.

Внесок Харківського товариства дослідників природи в розвиток вітчизняного природознавства через призму розвитку ембріології другої половини ХІХ ст. проаналізував Л.Л. Гельфенбейн, наголошуючи при цьому, що на першому етапі основними напрямками в роботі осередку були саме флористичні, зоологічні, геологічні, мінералогічні та частково палеонтологічні дослідження; згодом з’явилися праці з фізіології рослин і тварин, ембріології тощо [9, с. 132].

Стислі відомості з історії Київського орнітологічного товариства, заснованого 1909 р., подав М.В. Шарлемань – український радянський біолог, професор прикладної зоології [42].

Відомим російським біологом і бібліографом В.Л. Левіним презентована діяльність кафедр зоології в університетах у ХІХ – на початку ХХ ст. (Дерптському, Казанському, Харківському, Київському, Новоросійському, Варшавському, Томському, Саратовському) і названі окремі університетські видання, у яких публікувалися дослідження зоологів, а також матеріали наукових товариств природознавців (протоколи, звіти, наукові доповіді тощо) [23; 24]. Публікації мають довідковий характер і спрямовані на те, щоб “полегшити роботу майбутніх дослідників щодо зібрання джерел, доповнюючи опубліковані до цього відомості про видання

провінційних університетів дореволюційної Росії, що містять матеріали для історії зоології” [24, с. 391]. Так, дослідником систематизовано та презентовано друковані періодичні видання Московського товариства дослідників природи, Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії, Тартуського (Дерптського) товариства природознавців, Казанського товариства природознавців, Петербурзького товариства природознавців, Варшавського товариства природознавців, Томського товариства природознавців і лікарів, Саратовського товариства природознавців і любителів природознавства, а також Харківського, Київського й Одеського наукових осередків. В.Л. Левін звернувся також і до видань Товариства наукової медицини та гігієни при Харківському університеті.

В.Є. Борейко, відомий на сьогодні день еколог, біолог і природоохоронець, охарактеризував внесок природничих організацій України в природоохоронну діяльність, відзначивши, що їхня роль полягала в пропаганді охорони природи, підготовці природоохоронних кадрів, здійсненні заходів щодо охорони конкретних пам’яток природи, науковій роботі в природоохоронній сфері [7, с. 134]. У публікації увага приділена не лише діяльності великих природничих товариств України кінця XIX – початку XX ст. (Новоросійського товариства природознавців, Харківського товариства любителів природи), але й менших організацій – Київського орнітологічного товариства ім. К.Ф. Кеслера, Кримського товариства природознавців і любителів природи (м. Сімферополь), Кримсько-Кавказького гірничого клубу (м. Одеса), Товариства подольських природознавців і любителів природи (м. Кам’янець-Подольський), Волинського, Полтавського, Харківського товариств природознавців, Миколаївського товариства любителів природи, Хортицького товариства охоронців природи (с. Верхня Хортиця Катеринославської губернії), українських відділень (Київського, Миколаївського, Полтавського та ін.) Російського товариства опіки тваринами.

Серед природничих товариств XIX – початку XX ст., які функціонували в містах Росії (тобто мали статус “центрального”, “загальноімперського” осередків), вивчалася історія, насамперед, Московського товариства дослідників природи. Так, окремі аспекти його роботи були проаналізовані ще в 1940-х – 1950-х рр. (розвідки П.І. Гращенкова, В.П. Гур’янова, В.А. Дейнеги, Л.І. Курсанова, Л.Л. Поткова [14; 16 – 17; 21; 35]). Окрім того, у 1950-х рр. друкувалися ювілейні видання, присвячені 150-річчю існування осередку [наприклад, 44], у 1980-х рр. – до 175-річного ювілею (публікації М.Д. Мерзленка, М.В. Чуринова та ін. [31; 41]).

Грунтовна публікація Л.І. Курсанова та В.А. Дейнеги про товариство була надрукована в ювілейній серії “Учених записок” Московського університету (1940 р.), де автори наголошували на кількох особливих рисах наукового осередку: його універсальності (розробка не лише біологічних і геологічних проблем, але й питань техніки, сільського господарства, точних наук (математики, фізики, хімії); його “міжнародності” (видання товариства, за винятком “Матеріалов по флоре, фауне и геологическому строению России” та популярного журналу “Вестник естествознания”, друкувалися іноземними мовами) [21, с. 354]. Окрім того, дослідники приділили увагу аналізу складу Правління товариства, характеристикі окремих положень Статуту, видавничій діяльності, організації виставок, проведення екскурсій та експедицій, поширенню природничих знань серед населення, роботі бібліотеки та науковим зв’язкам із професорсько-викладацьким складом Московського університету.

Вартий уваги ґрунтовний внесок радянського ботаніка-систематика, історика науки, бібліографа С.Ю. Липшица, розвідки якого друкувалися протягом 1940-х – 1980-х рр., у вивчення історії Московського товариства дослідників природи [25 – 29]. Зокрема, автор указував, що до моменту організації товариства (1811 р.) “добровільних спеціальних природничо-історичних об’єднань”, які концентрували б у своєму складі як професійних натуралістів, так і любителів природознавства, у Росії майже не було, окрім Вільного економічного товариства в Петербурзі та Фізико-медичного товариства при Московському університеті. Злиття 1811 р. першого російського ботанічного наукового товариства “Горенське фітографічне товариство” з Московським товариством дослідників природи С.Ю. Липшиц пояснював небажанням розпорозувати по різних організаціях нечисельні наукові ботанічні сили країни, а також обмеженим доступом у члени Горенського ботанічного товариства, порівнюючи з Московським [28, с. 5]. Автор доводив думку про те, що саме Московське товариство дослідників природи стало найстарішим науковим товариством країни – “добровільним об’єднанням природничих сил” і спростував поширену в науковій літературі

думку про те, що Горенське фітографічне товариство надрукувало власні наукові праці під назвою “Acta Societatis Phytographicae Gorenkensis”, які, до речі, були опубліковані лише згодом у Записках (Мемуарах) Московського товариства.

С.Ю. Липшиц виділив основні досягнення товариства протягом 150 років його існування: 1) виховання багатьох російських ботаніків (особливо флористів і систематиків), праці яких обговорювалися на наукових, часто – міжвідомчих засіданнях і публікувалися в численних виданнях; 2) осередок став місцем зосередження цінних гербаріїв і ботанічних колекцій, центром публікації важливих праць з усіх розділів ботаніки; організатором численних екскурсій та експедицій; місцем виникнення (у Росії) нових дисциплін – палеоботаніки, екології, фітоценології, ембріології рослин, розробки нових наукових методів дослідження й конструювання наукового дослідницького апарату; одним із основоположників широкого фронту робіт з історії вітчизняної ботаніки та ботанічної бібліографії; ініціатором з’їздів російських природознавців і лікарів, ряду премій, які видавалися членам товариства для заохочення (наприклад, ботанічна премія імені президента Товариства Фішера фон Вальдгейма (заснована 1884 р.); укладачем природничої (у тому числі ботанічної) бібліотеки, унікальної іконотеки портретів ботаніків, архіву тощо.

У публікаціях науковець висвітлив флористичні й ботаніко-географічні екскурсії та експедиції, проведені товариством, проаналізував і подав перелік головних друкованих праць осередку. Зокрема, звернув увагу на вивчення членами товариства флори й фауни Центральної Росії (Московської, Володимирської, Ярославської, Пензенської, Орловської та інших губерній) [28], Південно-Східної і Південної Росії, Криму, Кавказу, Уралу, Сибіру [29]. Автором акцентована увага на тому, що дослідники, які проводили флористичні та ботанічні дослідження на території України (наприклад, Е. Ліндеман, І. Калініченко, В. Бессер), досить нечасто подавали власні звіти до Московського товариства дослідників природи, котрі були пов’язані більшою мірою з вищими навчальними закладами та науковими організаціями, які територіально розташовувалися в Україні (Харківським, Київським, Новоросійським університетами, Харківським товариством дослідників природи) [29, с. 5 – 6]. С.Ю. Липшиц, підсумовуючи результати наукової діяльності Московського товариства дослідників природи на території України у XIX – на початку XX ст., указував, що особливо плідною виявилася робота членів осередку щодо дослідження Харківської губернії.

Інші аспекти діяльності Московського товариства дослідників природи, зокрема розробку питань геології, вивчав радянський геолог-тектоніст М.С. Шатський [43], біографічні відомості про редакторів “Бюллетеня” (друкованого органу осередку), подала А.І. Пермякова [33], історію “Бюллетеня” вивчав доктор геолого-мінералогічних наук Б.А. Петрушевський, який відзначив вагому роль журналу не лише в розвитку вітчизняного природознавства, а й світової науки [34]. Дослідниками аналізувалися також наукові погляди членів товариства, зокрема в галузі еволюційної теорії та екології [19; 20; 36].

Історію інших товариств природничого спрямування XIX – початку XX ст. при Московському університеті, зокрема Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії, створеного 1863 р., вивчав В.В. Богданов [6]. Автор акцентував увагу на тому, що осередок був доступнішим для широких кіл інтелігенції, адже, на відміну від Московського товариства дослідників природи, більшість праць якого друкувалася іноземними мовами, новостворене товариство видавало праці російською, що зумовило значний приплив членів у ряди “любителів”; В.В. Богданов детально проаналізував внутрішню структуру осередку, причому наголошував, що всі десять відділів і підвідділів (антропології, етнографії та вісім підвідділів природничого відділу (фізики; зоології; ботаніки; хімії; географії; фізіології; бактеріології; геології) являли собою, по суті, десять спеціальних наукових товариств, котрі, однак, підтримували тісні контакти [6, с. 364]. Дослідник підкреслив факти влаштування товариством багатьох виставок і музеїв, організації експедицій, створення науково-дослідних станцій, заснування премій і нагород, питання організації всеросійських і міжнародних з’їздів, видавничу діяльність і роботу бібліотеки.

Історію Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії вивчали також Т.Д. Гладкова, В.С. Гулевич, зокрема, роботу його антропологічного та хімічного відділень [10; 11; 15].

Товариства природничого спрямування, які функціонували в Санкт-Петербурзі, також стали об'єктом наукових досліджень радянських науковців. Так, історію Ентомологічного товариства, заснованого 1859 р., вивчали російський зоолог та ентомолог Є.Н. Павловський, ентомолог-любитель М.М. Філіп'єв (публікація побачила світ до 75-ї річниці існування осередку) [32], зоолог, ентомолог, професор Г.Я. Бей-Бієнко (до 100-ї річниці) [3; 4], доктор біологічних наук, професор, віце-президент (з 1971 р.) Всесоюзного ентомологічного товариства В.І. Тобіас (до 125-ї річниці) [39; 40]. Зокрема, Є.Н. Павловський і М.М. Філіп'єв як активні члени Державного Всеросійського ентомологічного товариства (назва осередку на момент виходу публікації) висвітлили його історію за 75 років існування, проте в статті більше уваги приділили саме його роботі за часів радянської влади, посилаючись на те, що дорадянська діяльність товариства розкрити в спеціальних статтях (не роблячи на них навіть посилань, що є упущенням авторів). У цілому вчені відзначили досить високу активність товариства в дорадянський період, означивши його склад, Правління (посади Президентів, віце-президентів, учених секретарів, скарбників, редакторів видань, бібліотекарів тощо), проаналізувавши бюджетні кошти та витрати, діяльність бібліотеки, Статут, засновані премії, наявні колекції, видавничу діяльність.

Г.Я. Бей-Бієнко (член і президент Всесоюзного ентомологічного товариства при Академії наук СРСР) опублікував велику за обсягом і змістовим наповненням розвідку, яку оприлюднив на IV З'їзді Всесоюзного Ентомологічного товариства в Ленінграді 26 січня 1960 р. Безумовно, значну за обсягом частину публікації займає історія товариства в радянський період. Однак у статті наведені факти початкового періоду діяльності осередку: детальний аналіз передумов об'єднання ентомологів в одну організацію, її статут (проте, як зазначав Г.Я. Бей-Бієнко, цей документ суворо регламентував доступ у товариство “прогресивних діячів”) [4, с. 7]; завдання, поставлені з моменту його виникнення (наукові зібрання членів для обговорення доповідей, різні заходи та консультації з питань прикладної ентомології, особливо захисту рослин від шкідників, піклування про створення власної наукової бібліотеки та наукових колекційних фондів комах, а також видання результатів досліджень своїх членів); детально проаналізований склад товариства, наведені окремі факти з його історії, визначено внесок відомих учених у розвиток біології в цілому та ентомології зокрема.

Чільне місце в статті відведено діяльності товариства в галузі систематичної ентомології та вивчення фауни, компонування колекції комах, створення спеціальної Комісії з видання визначників, співпраці з Російським географічним товариством, члени якого надавали експонати для створення колекцій. Однак Г.Я. Бей-Бієнко вказував на те, що ще з кінця XIX (у тому числі й протягом XX ст.) у друкованих виданнях товариства переважали публікації саме з біології та прикладних питань ентомології, водночас можливості для друку праць із систематики та фауністики були обмежені [4, с. 18]. Учений висвітлив напрацювання членів товариства в галузі прикладної ентомології, зокрема, сільськогосподарської та лісової, проаналізував видавничу діяльність осередку, роботу бібліотеки, дослідив фінансове становище товариства та його участь у благодійній діяльності.

Петербурзькі антропологічні об'єднання кінця XIX ст. вивчали Н.Г. Залкінд і І.Д. Лев [18; 22]. Зокрема, відомий московський антрополог Н.Г. Залкінд висвітлила історію двох товариств, які виникли під впливом діяльності Московського товариства любителів природознавства, антропології та етнографії: Російського антропологічного товариства при Петербурзькому університеті (1888 р.) й Антропологічного товариства при Петербурзькій військово-медичній академії (1893 р.). Завданнями цих об'єднань було “вивчення різних етнічних груп населення Росії та фізичного розвитку молоді, яка навчалася, новобранців, робітників, а також зібрання антропологічних колекцій і пропаганду наук про людину” [18, с. 147]. Дослідниця проаналізувала основні напрями, за якими працювали члени цих наукових осередків, зазначивши, що в Російському антропологічному товаристві основна увага приділялася дослідженням з етнічної антропології країни, менша – проблемам морфології людини та краніології; охарактеризувала погляди найбільш відомих членів обох петербурзьких антропологічних товариств, при цьому відмітивши їхні “явно прогресивні демократичні погляди” (тобто матеріалістичні – І.Д.).

Діяльність Петербурзького товариства природознавців розглядав С.П. Семенов [37]. Історію Ботанічного відділення Російського товариства садівництва, створеного 1861 р. в Санкт-Петербурзі (з 1864 р. перейшло під егіду Російського ентомологічного товариства), вивчав

Ф.С. Теплов [38]. Відомий радянський геолог і палеонтолог І.І. Горський (з 1954 р. виконував обов'язки голови Всесоюзного палеонтологічного товариства) досліджував історію наукового осередку, організованого 1916 р. (продовжило свою діяльність уже в радянський період) [12].

Не менш вагоме значення серед когорти природничих товариств Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. займали лісові товариства, історія яких не залишилася поза дослідницькою увагою радянських науковців. Так, діяльність таких осередків вивчали І.Г. Бейлін [5] та І.С. Мелехов [30]. Зокрема, доктор сільськогосподарських наук, професор, академік І.С. Мелехов, висвітлюючи в монографії історію вітчизняного лісництва протягом XVIII-XX ст., зупинився на різних аспектах цієї проблеми: функціонування галузевих з'їздів, видання фахової періодики, внесок російських учених-лісників і наукових товариств у розвиток науки, установлення зв'язків природознавців і фахівців з лісництва, організація дослідних лісництв у Росії, а також міжнародні контакти й закордонне лісництво. Дослідник проводить думку про те, що “наука про ліс” у XIX ст. була самобутньою, а діяльність організацій, пов'язаних з лісництвом, ґрунтувалася не на західноєвропейській науці, а на досвіді російських лісників.

Доктор біологічних наук, відомий радянський фітопатолог І.Г. Бейлін проаналізував безпосередньо діяльність лісових товариств Російської імперії, зокрема, Петербурзького та Московського, історію яких висвітлені в окремих розділах монографії; побіжно охарактеризував роботу Товариства балтійських лісових господарів (створене 1861 р.), Товариства сприяння насадженню лісів Катеринославської губернії, завданням якого визначалося розведення, відновлення й збереження лісового масиву (виникло 1893 р.), Уральського товариства друзів лісу (функціонувало з 1899 р.), Приморського лісового товариства (створене 1916 р.), проте не висвітлив особливості їхньої діяльності, означивши це важливим завданням для найближчих наукових розвідок [5, с. 146].

Більш детально висвітлений внесок у степове лісорозведення Товариства сільського господарства Південної Росії, яке функціонувало в м. Одесі. І.Г. Бейлін дослідив історію Товариства для заохочення лісового господарства, що виникло 1832 р. в Петербурзі, проаналізувавши його завдання, склад, основні напрями діяльності, головні праці членів осередку, навівши цікаві факти на основі ґрунтового аналізу його звітів, детально охарактеризував друкований орган – “Лесной журнал”.

До ювілею Лісового товариства, створеного в Петербурзі 1871 р., були надруковані невеликі за обсягом публікації П.І. Войчала та Н.П. Граве [8; 13], у яких також простежується думка про те, що лісові товариства Російської імперії відзначалися значними здобутками та практичними досягненнями: глибоким аналізом факторів росту лісів у різних районах країни, боротьбою за створення вищих лісничих шкіл, високим рівнем викладання в них, піднесенням лісничої справи; проте в тому, що не вдалося зреалізувати такі завдання, радянські дослідники “звинувачували” саме “буржуазно-поміщицький устрій царської Росії”, який “пригнічував усі свіжі ідеї” [8, с. 174].

Таким чином, віднайдені та проаналізовані розвідки радянського періоду дають можливість говорити про те, що історія природничих товариств Російської імперії XIX – початку XX ст. у цілому вивчалася, однак не повною мірою: найбільше уваги в історіографії було приділено великим (“центральним”, “загальноімперським”) об'єднанням, які функціонували в Москві та Санкт-Петербурзі – Московському товариству дослідників природи, Товариству любителів природознавства, антропології та етнографії, Ентомологічному товариству, Петербурзькому товариству природознавців, Московському та Петербурзькому лісовим товариствам, а також великим товариствам, які діяли на території України, зокрема, при вищих навчальних закладах (Київському, Харківському, Новоросійському університетах). Історія локальних (регіональних) природничих товариств у радянській історіографії майже не вивчалася (для прикладу: поза дослідницькою увагою зовсім залишилася діяльність Кримського товариства природознавців і любителів природи, Кримсько-Кавказького гірничого клубу, Товариства подольських природознавців і любителів природи, Волинського, Полтавського товариств природознавців, Миколаївського товариства любителів природи, Хортицького товариства охоронців природи та ін. Про ці осередки згадувалося лише в загальних або довідкових виданнях, проте ґрунтового, базованого на документах, вивчення їхньої роботи проведено не було. Стосовно загальної оцінки діяльності товариств природознавців Російської імперії XIX – початку XX ст.

радянськими дослідниками зазначимо, що, незважаючи на те, що ними відмічалися певні недоліки (наприклад, ідейна боротьба між “прогресивними” ученими та прихильниками “ліберально-буржуазного світогляду” в природознавстві), вона була досить високою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Барбарич А.И. Киевское общество естествоиспытателей и его роль в развитии ботаники. К 100-летию со дня организации. 1869 – 1969 / А.И. Барбарич // Ботанический журнал. – 1970. – Т. 55. – № 4. – С. 583 – 591.
2. Барбарич А.И. Новороссийское (Одесское) общество естествоиспытателей и его роль в развитии ботаники: (К 110-летию со дня организации: 1869-1979) / А.И. Барбарич, И.И. Погребняк // Ботанический журнал. – 1979. – Т. 64. – № 10. – С. 1490 – 1496.
3. Бей-Биенко Г.Я. К 100-летию Всесоюзного энтомологического общества / Г.Я. Бей-Биенко // Защита растений от вредителей и болезней. – 1959. – № 6. – С. 15 – 17.
4. Бей-Биенко Г.Я. Очерк деятельности Всесоюзного энтомологического общества за 100 лет (1859-1959 гг.) / Г.Я. Бей-Биенко // Энтомологическое обозрение. – 1960. – Вып. 1. – С. 5 – 33.
5. Бейлин И.Г. Очерки по истории лесных обществ дореволюционной России / И.Г. Бейлин. – М.: Гослесбумиздат, 1962. – 158 с.
6. Богданов В.В. Общество любителей естествознания, антропологии и этнографии при Московском государственном университете. (Исторический очерк) / В.В. Богданов // Учёные записки Московского государственного университета. – 1940. – Юбилейная серия. – Вып. 54. – С. 363 – 369.
7. Борейко В.Е. Деятельность первых общественных природоохранительных организаций Украины (до 1917 года) / В.Е. Борейко // Бюллетень Московского общества испытателей природы. Отдел биологический. – 1987. – Т. 92. – Вып. 4. – С. 134 – 143.
8. Войчал П.И. Столетие Лесного общества в России / П.И. Войчал // Известия высших учебных заведений. Лесной журнал. – 1972. – № 1. – С. 174.
9. Гельфенбейн Л.Л. Харківське товариство дослідників природи та його внесок у розвиток вітчизняного природознавства / Л.Л. Гельфенбейн // Нариси з історії техніки і природознавства. – 1965. – Вып. 5. – С. 130 – 136.
10. Гладкова Т.Д. Антропологический отдел Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии / Т.Д. Гладкова // Труды Института этнографии АН СССР. – 1963. – Т. 85. – С. 175 – 196.
11. Гладкова Т.Д. Столетие общества любителей естествознания, антропологии и этнографии / Т.Д. Гладкова // Советская антропология. – 1963. – Вып. 15. – С. 141 – 142.
12. Горский И.И. Всесоюзное палеонтологическое общество / И.И. Горский // Записки Ленинградского горного института им. Г.В. Плеханова. – 1974. – Т. 67. – Вып. 2. – С. 214 – 219.
13. Граве Н.П. Первое лесное общество России / Н.П. Граве // ЛиЧ. – М., 1984. – С. 79.
14. Гращенков П.И. Русская медицина и физиология в работах Московского общества испытателей природы / П.И. Гращенков. – М., 1946. – 64 с.
15. Гулевич В.С. Исторический очерк жизни Отделения химии Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии. Речь на 360-м заседании Отделения химии (6 марта 1926 г.) / В.С. Гулевич // В кн.: Гулевич В.С. Избранные труды. – М., 1954. – С. 322 – 328.
16. Гурьянов В.П. К истории возникновения Московского общества испытателей природы / В.П. Гурьянов // Бюллетень Московского общества испытателей природы. – 1953. – Т. 58. – Вып. 2. – С. 93 – 96.
17. Дейнега В.А. Московское общество испытателей природы (1805-1951) (Краткий очерк) / В.А. Дейнега // Вестник Московского ун-та. – 1952. – № 5. Серия физико-мат. и естеств. наук. – Вып. 3. – С. 159 – 164.
18. Залкинд Н.Г. Петербургские антропологические общества конца XIX столетия и их роль в развитии науки о человеке в России / Н.Г. Залкинд // Вопросы антропологии. – 1967. – Вып. 25. – С. 147 – 156.
19. Ипатова Н.Н. Из истории эволюционной идеи в России. Роль русских естественнонаучных обществ в распространении и развитии дарвинизма. 1859-1971 гг.: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. биол. наук / Н.Н. Ипатова. – Л., 1970. – 20 с.
20. Ипатова Н.Н. Эволюционное учение в Московском обществе испытателей природы. 1806-1916 гг. / Н.Н. Ипатова // В кн.: Материалы годичной конференции Ленинградского отделения Советского национального объединения историков естествознания и техники, 1968. – Л., 1968. – С. 72 – 73.
21. Курсанов Л.И. Московское общество испытателей природы. (Исторический очерк) / Л.И. Курсанов, В.А. Дейнега // Учёные записки Московского государственного университета. – 1940. – Юбилейная серия. – Вып. 54. – С. 353 – 363.
22. Лев И.Д. Антропологическое общество при Военно-медицинской академии в Петербурге / И.Д. Лев // Архив анатомии, гистологии и эмбриологии. – 1964. – Вып. 3. – С. 115 – 124.
23. Левин В.Л. Материалы по истории зоологии в русских университетах досоветского периода / В.Л. Левин // Труды Института истории естествознания и техники АН СССР. – 1960. – Т. 31. – С. 403 – 434.
24. Левин В.Л. Материалы по истории зоологии в русских университетах. Зоология в трудах обществ естествоиспытателей / В.Л. Левин // Труды Института истории естествознания и техники АН СССР. – 1961. – Т. 41. – С. 391 – 413.
25. Липшиц С.Ю. Материалы к истории Фитографического общества в Горенках / С.Ю. Липшиц // Бюллетень Московского общества испытателей природы. Отдел биологический. – 1980. – Т. 85. – Вып. 6. – С. 58 – 62.
26. Липшиц С.Ю. Московское общество испытателей природы за 135 лет его существования (1805-1940) / С.Ю. Липшиц. – М., 1940. – 136 с.
27. Липшиц С.Ю. Московское общество испытателей природы (К 135-летию со дня основания) / С.Ю. Липшиц // Вестник Академии наук СССР. – 1941. – № 2-3. – С. 109 – 113.

28. Липшиц С.Ю. 150-летие Московского общества испытателей природы и его роль в развитии флористики, систематики и ботанической географии / С.Ю. Липшиц // Бюллетень Московского общества испытателей природы. – 1955. – Т. 60. Отдел биологический. – Вып. 5. – С. 5 – 15.
29. Липшиц С.Ю. 150-летие Московского общества испытателей природы и его роль в развитии флористики, систематики и ботанической географии / С.Ю. Липшиц // Бюллетень Московского общества испытателей природы. – 1955. – Т. 60. Отдел биологический. – Вып. 6. – С. 3 – 26.
30. Мелехов И.С. Очерк развития науки о лесе в России / И.С. Мелехов; отв. ред. Н.Е. Кабанов. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – 207 с.
31. Мерзленко М.Д. Юбилей старейшего научного общества страны / М.Д. Мерзленко // Известия высших учебных заведений. Лесной журнал. – 1981. – № 2. – С. 131. – (К 175-летию Московского общества испытателей природы).
32. Павловский Е.Н. Краткий очерк деятельности Государственного Всероссийского энтомологического общества за 75 лет его существования (1860-1935 гг.) / Е.Н. Павловский, Н.Н. Филипьев // Энтомологическое обозрение. – 1936. – Т. 26. – № 1-4. – С. 3 – 14.
33. Пермякова А.И. О редакторах Бюллетеня Московского общества испытателей природы за 150 лет / А.И. Пермякова // Бюллетень Московского общества испытателей природы. Отдел геологии. – 1979. – Т. 54. – Вып. 2. – С. 3 – 7.
34. Петрушевский Б.А. Московское общество испытателей природы и его журнал / Б.А. Петрушевский // Земля и Вселенная. – 1979. – № 5. – С. 64 – 69.
35. Потков Л.Л. 150-летие Московского общества испытателей природы / Л.Л. Потков // Вопросы истории естествознания и техники. – 1956. – Вып. 2. – С. 322 – 324.
36. Работнов Т.А. К истории разработки проблем эволюционной теории и экологии в Московском университете и Московском обществе испытателей природы / Т.А. Работнов, В.Н. Тихомиров // Бюллетень Московского общества испытателей природы. Отдел биологии. – 1979. – Т. 84. – Вып. 6. – С. 3 – 4.
37. Семенов С.П. Ленинградскому обществу естествоиспытателей – 100 лет / С.П. Семенов // Природа. – 1969. – № 1. – С. 102 – 104.
38. Теплов Ф.С. К истории первого научного Общества ботаников в Петербурге / Ф.С. Теплов // Ботанический журнал. – 1972. – Т. 57. – № 9. – С. 1173-1176.
39. Тобиас В.И. Всесоюзному энтомологическому обществу 125 лет / В.И. Тобиас // Энтомологическое обозрение. – 1985. – Т. 64. – № 2. – С. 433 – 437.
40. Тобиас В.И. К 125-летию Всесоюзного энтомологического общества / В.И. Тобиас // ЗР. – 1985. – № 6. – С. 60 – 62.
41. Чуринов М.В. Московскому обществу испытателей природы 175 лет / М.В. Чуринов, Е.Н. Огородникова, Г.Р. Хоситашвили // Инженерная геология. – 1980. – № 6. – С. 112 – 114.
42. Шарлемань Н.В. Пятидесятилетие первого объединения орнитологов нашей страны / Н.В. Шарлемань // В кн.: Вторая Всесоюзная орнитологическая конференция. 18-25 августа 1959 г. Тезисы докладов. Вып. 3. – М., 1959. – С. 124 – 125.
43. Шатский Н.С. Геологические науки в Московском обществе испытателей природы. (К 150-летию МОИП) / Н.С. Шатский // Бюллетень Московского общества испытателей природы. – 1955. – Т. 60. Отдел геологический. – Т. 30. – Вып. 5. – С. 125 – 132.
44. Юбилейная научная сессия, посвященная 150-летию Московского общества испытателей природы // Бюллетень Московского общества испытателей природы. – 1956. – Т. 61. Отдел геологический. – Т. 31. – Вып. 2. – С. 101 – 107.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Демуз Інна Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”.

Наукові інтереси: проблеми історії та історіографії різногалузевих наукових товариств Російської імперії кінця XIX – початку XX ст.

УДК 327,57 (5=4)

АСЕМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВЗАЄМОДІЇ АСЕАН І ЄС: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ

Софія ЖЕРЕБЧУК (Київ)

У статті зроблено спробу аналізу історіографії та джерел, присвячених питанню співпраці АСЕАН і ЄС. Також ця характеристика особливостей двосторонньої взаємодії зазначених інтеграційних угруповань.

Ключові слова: АСЕАН, ЄС, АСЕМ, Індонезія, співробітництво.

В статті зроблено спробу аналізу історіографії та джерел, присвячених питанню співпраці АСЕАН і ЄС. Також дана характеристика особливостей двостороннього взаємодіяння зазначених інтеграційних угруповань.

Ключевые слова: АСЕАН, ЕС, АСЕМ, Индонезия, сотрудничество.